

Een misbegrepen maatschappelijke evolutie

Mark Elchardus

Socioloog aan de VUB

Gevraagd om een verduidelijking van het nieuwe maatschappelijke project dat hem voor ogen staat, stelde Maurits Coppieters dat het in elk geval moet uitgaan van de 'individualisering' van onze samenleving (*De Morgen*, 26 november '94). Het is niet verstandig in de pen te kruipen terwille van een zinnetje in een krante-interview, maar het gaat niet om Coppieters' uitspraak alleen. 'Individualisering' wordt ook door Luc Huyse in *De politiek voorbij* (Kritak, 1994) voorgesteld als één van de bepalende, richtinggevendende hedendaagse ontwikkelingen. Twee van dergelijke uitlatingen samen leken mij voldoende om in de pen te kruipen: ik geloof niet in individualisering, noch als tendens waar we ons zouden moeten aan aanpassen, noch als uitgangspunt voor een progressief samenlevingsproject.

De vlag en de lading

Aan individualisering worden courant twee heel verschillende betekenissen gegeven. Soms wordt de term gebruikt als een synoniem voor egoïsme. Men hoort vandaag frequent beweren dat de mensen alsmaar egoïstischer worden, steeds minder bereid tot solidariteit en medemenselijkheid. Op basis van het onderzoek dat daarover beschikbaar is, twijfel ik aan de juistheid van die diagnose. Er is in onze samenleving alleszins een flinke basis voor solidariteit en medemenselijkheid aanwezig. Wel is het opvallend hoe weinig aangrijpend en doeltreffend die gevoelens nog worden aangesproken. Ook de meeste politici voelen zich veiliger met een technocratische of ironische manier van spreken.

De term 'individualisering' wordt ook gebruikt om te verwijzen naar de vermeende toename van de kans die individuen wordt geboden om hun leven volgens hun eigen opvattingen, wensen en verlangens in te richten. Het is in die betekenis dat Luc Huyse en, neem ik aan,

Maurits Coppieters de term gebruiken. Volgens Huyse moeten politieke instellingen aan dat soort individualisering worden aangepast.

Maar tekent zo'n individualiseringstendens zich echt af? We leven in een samenleving met een hoge werkloosheidsgraad, waarin heel wat mensen vanaf 45 à 50 jaar te oud worden geacht om nog te participeren aan het economische leven, een samenleving die het gezinsleven in toenemende mate bemoeilijkt door nacht- en weekendwerk, die het leven van een groeiend aantal mensen onvoorspelbaar maakt door tijdelijke arbeidscontracten, uurroosters die kort op voorhand worden meegegeed en onvoorspelbare, onregelmatige werkuren, een samenleving met een groeiend aantal buurten waar mensen, vooral oudere mensen, 's avonds niet meer hun woning durven te verlaten en zich letterlijk barricaderen, waar de levensnoodzakelijke verplaatsingen van en naar het werk voor velen een langzame foltering zijn geworden. ... kortom een samenleving waarin een groeiend aantal mensen de greep op het eigen leven en de onmiddellijke omgeving verliest. Leraars, journalisten, kunstenaars, sociaal-culturele werkers, wetenschappers en vele anderen hebben de indruk dat er nog bitter weinig ruimte overblijft voor hun zorgen en waarden. Zij ervaren een groeiende dwingelandij van het 'economische'. Dat laatste heeft overigens niet altijd veel met economie te maken. Het is veeleer de naam die we nu geven aan het geheel van de krachten die het leven en het samenleven onbeheersbaar maken.

Ongrijpbare controlemechanismen

Een aantal van die ontwikkelingen worden ook door Luc Huyse onderkend en gesignaleerd. Toch omschrijft hij die situatie als volgt: "Vertrouwde standaardscenario's voor het gedrag nemen af in kracht. Parallel daaraan groeien de mo-

gelijkheden voor het individu om een levensloop te ontwikkelen die nauwer aansluit bij zijn particuliere visies, wensen en verlangens" (blz. 34). Ik heb veeleer de indruk dat de wijze waarop wij ons samenleven vandaag regelen steeds meer uitmondt in de dwingelandij van een paar standaardscenario's die aan iedereen worden opgedrongen. Wie zich niet naar die scenario's kan of wil voegen, wordt snel geconfronteerd met een afname van de mogelijkheden om naar eigen inzichten, wensen en verlangens te leven. Misschien worden de standaardscenario's ons vandaag op een minder belerende, minder moraliserende manier voorgelaten. Misschien bereiken ze ons nu via de minder aanwijsbare invloed van de reclame, de massamedia en de ontspanning. Ze zijn ook veel meer in onze levenscondities zelf ingebouwd: wie zich niet naar het standaardscenario voegt, wordt werkloos en wie zich dan nog niet weet aan te passen, arm en uitgesloten. Maar moeten we die gang van zaken omschrijven als 'individualisering'? Het is mijns inziens veel juister te spreken van een verschuiving van de ene collectieve beïnvloedingsagent naar een andere: van een agent die aanspreekbaar was, waarmee kon worden gedebatteerd, die kon worden aangewezen en afgewezen, naar een agent die ongrijpbaar is, zijn invloed via impulsen laat gelden en verscholen zit in 'het leven' zelf. Als een diagnose van onze maatschappij-

ontwikkeling lijkt 'individualisering' me daarom erg eenzijdig en grotendeels verkeerd.

Persoonlijke vrijheid en waardigheid

Individualisering lijkt me al evenmin een goed richtsnoer voor de toekomst. Ik denk dat we de kansen op persoonlijke vrijheid en waardigheid niet kunnen verhogen door de politiek en de samenleving in te richten op basis van de veronderstelling dat iedereen de kans heeft te handelen naar eigen visie en verlangen. Hoe men het ook draait of keert, zo'n opvatting getuigt van een schrale, liberale opvatting van gerechtigheid die, zoals Anatole France dat stelde, aan de rijke en de arme in gelijke mate verbiedt onder de bruggen te slapen en brood te stelen. We zullen evenmin weinig bijdragen tot persoonlijke autonomie door aan te nemen dat de individuele voorkeur de hoogste toetssteen en het ultieme criterium moet zijn voor het beoordelen van het beleid. De kans op persoonlijke vrijheid en waardigheid hangt vandaag veeleer af van het verstevigen van de collectieve voorwaarden die mensen meer vat geven op hun leven. Politiek moet ervoor zorgen dat individuen en gemeenschappen betere kansen krijgen om te leven volgens hun eigen waarden. Dat veronderstelt voldoende moed om in naam van de samenleving en haar natuurlijke omgeving beperkingen op te leggen aan de individuele vrijheid.